

AUREOLUS «TYRANNUS» ÉS GALLIENUS CSÁSZÁR LOVASSÁGI REFORMJA

A Kr. u. III. század nagy krízisét, amikor a limesre rászakadó rettentő germán nyomás és a belső háborúk végtelen lánc a régi vallási és erkölcsi világnézet csődjével egyszerre döntik agóniába a római imperiumot, csak nagyon hézagosan ismerjük. Az egyetlen bővebbnek nevezhető leíró forrás, a *scriptores historiae Augustae* elnevezésű életrajz-gyűjtemény a IV. század végén keletkezett együgyű és hazug hamisításokkal teleszórt ponyvairat,¹ úgy, hogy csak a késői latin kompendiumok, krónikák és főleg a még későbbi, de megbízhatóbb bizanci írók szűkös adatai nyújtanak e kor megítélésére többé-kevésbé biztos alapot, meg azután — szerencsés esetekben — a feliratok és papiruszok. Fontos egykorú *okmányok* — ha szabad így hívunk őket — a pénzek is, csakhogy ezeket eddig a történikusok legnagyobbrészt csak úgy használták fel, ha külön, egymagukban is céloztak valami eseményre vagy tényre, holott csak akkor nyerik vissza teljes bizonyító erejüket, ha időrendbe állítva rekonstruáljuk azokat a hátlapi sorozatokat, melyeket annak idején az egyes birodalmi verdék kibocsátottak; a következőkben igyekeztünk ezt példával illusztrálni.

Legmostoháiban bánt el a *historia Augusta* (hat név alatt szereplő, egyetlen) írója Gallienus császárral (Kr. u. 253—268), akinek egyéniségét és tetteit célzatosan a legfeketébbre festi. Rágalmazásának egyik módszere az, hogy a nevezett imperátorral szemben fellépett trónbitorlók számát a hírhedt athéni zsarnokok mintájára harmincra növeli, nem riadva vissza attól sem, hogy e szám elérése céljából teljesen költött vagy legalább is eltérő időben és helyeken fellépett személyiségeket is közéjük ne iktasson. Még legszelídebb tévedései közé való, ha csak olyan hadvezért tesz meg

ellencsászárnak, aki valójában nem öltötte magára a bíbort.² — Egyik ilyen «tyrannus» esetét fedjük fel most.

Lassan kiderül e silány forrásművel szemben, hogy Gallienus minden hibája mellett is markáns históriai egyéniség, aki sorscsapások vihara között is egyik fő előkészítője a Diocletianus és Constantinus alatt végleges formába öntött államreformoknak.³ Egyik legfőbb újításáról csak 1903 óta tudunk, amikor Ritterling alapvető cikkében⁴ kimutatta, hogy ez az uralkodó «az alapítója valójában egy állandó harcikészültségű és hadászatiilag egész tömegével felhasználható lovasseregnek, melyet a tartományok megszálló csapataiból vont el, függetlenítve őket régi kötelékeiktől.» E nagyjelentőségű tényt mindössze egy késő bizánci író (Kedrenos) egyenes kijelentéséből, az V. századi Zosimos egy-két mellesleg elejtett szavából és a Kr. u. 425—30 körüli hivatalos csapatjegyzékből való visszakövetkeztetéssel hámozta ki a római csapatok történetének legnagyobb élő ismerője. Egykorú bizonyítékaira alant fogunk rámutatni, amelyek egyúttal az új lovassereg első — és Gallienus alatt talán egyetlen — főparancsnokának történeti szerepére is határozott fényt vetnek.

Ez a generális Aureolus volt, akit Zosimos (I, 40, 1) τὸν τῆς ἵππων πάσης ἡγούμενον rangjelzéssel illet, míg Zonaras (XII, 24) φροντιστῆς τῶν βασιλικῶν ἵππων, azután ἱππαρχῶν és (XII, 25) πάσης ἄρχων τῆς ἵππων kifejezésekkel írja körül viselt méltóságát. Utóbbi — középkori, de jó forrásokra támaszkodó — író előadásából kell kiindulnunk Aureolus pályafutását illetőleg.⁵ Őszerinte ez a dáciai származású katona közemberi sorból küzdötte fel magát eme nagy tisztségére és kiválóan rászolgált ura bizalmára. Először is a mészai légiók élén fellázadt Ingenuust⁶ gázolja le lovasaival Sirmiumnál, azután Macrianus és Quietus ellencsászárok uralmának sikerül harc nélkül véget vetnie. Megnőtt hatalma lázadásra viszi, de Gallienus megveri és visszazoritja Mediolanum városába; az ostrom közben azonban a császár összeesküvésnek esik áldozatul. Az új imperátor megbocsát neki, de hamarosan elteszik láb alól. Fontos ezen események megértéséhez Zonaras egy másik verziója (XII, 25), amely szerint τοῦ γὰρ Αὐριόλου ἐν Κελτοῖς στρατηγούοντος következik be lázadása.⁷ Kiegészíti ezt Zosimos (I, 40, 1; v. ö. I, 38, 1), akinél Aureolus elpártolása (és trónraemelése) össze van kombinálva Postumus elleni küldetésével. Így tehát ha Zonaras mindjárt a sirmiumi csata után mondja

el, hogy Gallienus a változó harcok után megfutamított Postumus üldözésére küldi a mi emberünket, de ez valami ürügy alatt futni engedi ellenét és lélekzethez juttatja, — nem egyéb, mint rossz helyre beillesztett duplikátuma Aureolus hűségsgzegésének.⁸ Mivel Gallienust a germánok elleni balkáni hadjáratában éri vezére páfördulása és mert halála is evvel van összefüggésben (Zosimos, *id. h.*), világos, hogy itt a Kr. u. 268 év eseményeivel állunk szemben. A *historia Augustá*-nak a görög forrásoktól eltérő helyeivel nem kell foglalkoznunk, mert ezekről Peter kimutatta már (*id. h.*), hogy tendenciózus hamisítások.

Ennyit kellett az irodalmi hagyományból összefoglalnunk; nézzük most a pénzeket. Ma már minden kétséget kizáró módon tudjuk, hogy éppen Mediolanumban működött ebben az időben egy birodalmi pénzverde;⁹ egy negyedszázada, amikor ezt még javában vitatták, az volt az egyik ellenérv, hogy ha e városban dolgozott a mondott *moneta*, miért nem veretett itt akkor Aureolus ellencsászár pénzeket?¹⁰ Pedig veretett — mindjárt látni fogjuk, — csak nem ismerték fel eddig ezt.

A *M(ediolani) P(rima), S(ecunda), T(ertia)* (sc. *officina*) jelzésű Gallienus-pénzek közt aránylag sok a datált darab, még pedig a következő évekből:

Kr. u. 260: TRIBPOTVIII COS III; Voetter *Atlas*, XIX tábla, 53—54 sz.¹¹

261: PMTRPVIII COS IIII; *Atlas*, XIX tábla, 75—78 sz.

262: COSV az alább ismertetett medaillonokon.

263: Részben ez évből valók lehetnek a Gallienus V. consularatusára vonatkozó ábrázolások.

264: PMTRPVICOS (C² 816—7 és Cornaggia, *Riv. Ital. di Num.* 1918, 262 l., 89 sz.¹²

265: VII DES COS (sc.: GALLIENVSPFAVG. C² 1030; (a hátlapi Pegasus miatt idetartozónak vélem, l. alább).

266: PMTRPVIICOS (C² 818—27, Voetter, *Atlas*, XIX. 29., 38—40, 46; Cornaggia, *id. m.* 90—102 sz., 118 és 126 sz.

267-ből már — legalább is egyelőre — nem ismerek datált mediolanumi veretet, de talán itt készült 268 újévkor a híres berlini bronzmedaillon (*vicennaliis*) *co(n)s(ule)*... *Mariniano* felirással.¹³ Mindenesetre nincs messze e dátumtól az az időpont, amikor egyszerre csak véget ér Gallienus sorozata és *feltűnik a galliai ellencsászár, Postunus képe és neve a mediolanumi* (újra három officiná-

val dolgozó) verde gyártmányain,¹⁴ míg fel nem váltja hamarosan ezt is Claudius Gothicus pénzverése.¹⁵ Ez a legutóbbi trónváltozás szabatosan meghatározza, hogy a szóban lévő Postumus-pénzek Gallienus legutolsó idejében születtek, *amikor is a fentiek szerint Aureolus volt Milano ura*. Így hát Aureolus egyelőre nem vette fel a bíort, mert hiszen minden trónralépő első dolga volt saját képét a pénzekre megörökíteni, még akkor is, ha nemhogy állami pénzverő, de még nyersfémraktár sem volt a birtokában amint p. o. a kevéssel előbb Észak-Pannoniában fellépett¹⁶ Regalianus, aki régebbi dupladeréket veret át gyakorlatlan munkásokkal a saját nevére. De kiderül az is, — amire nézve most már az írott források elmosódott célzását is felismerhetjük — hogy Aureolus elpártolásakor először Postumus-szal szövetkezik, ugyanis elismeri felségjogait a saját imperiuma alatt vert pénzekre.

A mediolanumi Postumus-pénzeknek ez az egyedüli nyitja, mint már Harold Mattingly is látta előttünk.¹⁷ De még sokkal élesebben kidomborodik előttünk a vázolt tényállás, ha ezek hátlapjait összeállítjuk, aminek megtörténtével azonnal felismerjük, hogy Aureolus parancsára készültek e pénzek. Ha t. i. eltekintünk egy SALVS AVGusti felírású típustól (C² 336), melynek Aesculapius-ábrázolása régebbi, gallienusi verető felhasználását bizonyítja, meg egy másik, SPES PVBLICA legendájútól (C² 363), kizárólag összetartozó «programm-ábrázolásokból» áll ez a széria :

a) Aureusok :

VIRTVS EQVIT (C ² 440.)	— T	} Kétféle előlappal :
FIDES AEQVIT (C ² 56.)	—	
FIDES EQVIT (C ² 58.)	—	
CONCORD AEQVIT (C ² 16.)	—	
		1. IMPPOSTVMVS AVG
		2. IMP C POSTVMVS PFAVG
		jobbranéző mellképpel.

Ezen roppantul ritka aranypénzek sorozata azonban biztosan kiegészült eredetileg alábbi módon.

b) Ezüstölt kisbronzok három műhelyből, a fenti két előlappal.¹⁸ (Az 1. sz. előlap nagyobb mellképű, a 2. sz. kisebb, finomabb kivitelű és tisztán adja a Claudius első pénzeihez való átmenetet.)

FIDES EQVIT	— P	CONCORD EQVIT	— S' —	FIDES EQVIT	— T
Venèra 664, Witté 50.		(lépő Fortuna) N. M.		Witte 51.	
FIDES AEQVIT	—	CONCORD AEQVIT	— S' —	VIRTVS EQVIT	— T
Witte 49.		Witte 19, Voetter.		Venèra; Witte 363.	
		(lépő Fortuna)		Mars pajzssal.	

FIDES EQVITVM \overline{P} Voetter.	CONCORDIA EQVIT $\overline{—}$ (lépő F.), Witte 20 c.	VIRTVS ÆQVIT \overline{T} Witte 362; Mars <i>trophæummal.</i>
SALVS AVG \overline{P} Witte 279.	CONCORD EQVITVM \overline{S} <i>álló Fort</i> , Witte 20 b.	PAX EQVITVM \overline{T} Witte 193.
SPES PVBLICA \overline{P} Witte 299.	CONCORD EQVIT \overline{S} <i>álló Fortuna</i> , Witte 20 a.	PAX EQVIT \overline{T} Voetter.
	VIRTVS EQVITVM \overline{S} <i>Hercules</i> , W. 364.	VIRTVS EQVITVM \overline{T} Mars; Voetter,
		SALVS AVG \overline{T} C ² _{34a} = Nieder-Rentgen,

Nincs semmi kétség az iránt, hogy azok az *equites*, akiknek különlegesképpen szentelve van ez az emissio, nem mások, mint az Aureolus parancsnoksága alatt szolgáló új «Schlachtenkavallerie». ¹⁹ Az *ordo equester* tagjaira amúgy sem fog senki sem gondolni, annál is inkább, mert itt egyszerűen a szokásos *militum*, *exercitus* vagy *legionum* helyébe van téve az *equites* neve, a *Fides*, *Concordia*, *Pax* és *Virtus* megszemélyesítéseivel kapcsolatban. Azonban éppen ez a behelyettesítés igazolja azt, hogy az új lovasereg értendő, mert egészen ennek megszervezéseig a *milites* vagy *legiones* említésébe természetesen beleértődtek a lovasok, mint azok egyszerű kiegészítő alakulatai.

Aureolusról azonban azt állítják az irodalmi kútfők, hogy császárrá is kikiáltatta magát. Van is a régi numizmatikai irodalomban néhány olyan pénz leírva, mely az ő mellképét viseli, de ezeket Cohen (C²VI, 90 l.) így intézi el: «Tout sont ou des coins faux, ou des médailles d'Aurélien ou de Carausius refaites». De van ezek közt egy, amely sem átfaragott, sem hamis nem lehet, mert a főnti mediolanumi Postumusok speciális köriratát, szokatlan hát-lapi képét a pontosan megfelelő verdejeggyel együtt adja, szóval azon pénzekét, amelyeket tényleg Aureolus veretett, amit viszont eddig senki sem tudott! Még hozzá a legtöbb hitelt érdemlő Banduri őrizte meg ezt a számunkra (1718-ban), Ch. C. Baudelot gyűjteményéből; leírása a következő:

AE.III. — CONCORD EQVIT \overline{S} Mulier stans d. pede prorae navis imposito,
 s. gubernaculum gerit.

IMP AVREOLVS AVG caput radiatum.

Ez a kétségtelenül autentikus Aureolus-pérez tehát azt jelenti, hogy a lázadó lovasgenerális Postumushoz való pártolása után tényleg felveszi a bíbort; usurpációja azonban csak minimális ideig tartatható, különben több pénzt verhetett volna.

A Gallienus-féle katonai reformnak van még ezeken kívül²⁰ egy néhány évvel korábbi numizmatikai dokumentuma. Evvel egy mediolanumi veretű aureusra célzok, melynek fontosabb emissió-társait is felsorolom:

FIDEI EQVITVM	} Koszorúban	... Menadier	34—6 sz. ²¹	} Előlapok:	1.) GALLIENVS AVG	} sugárkoronás fej jobbra.	
VOT X ET XX		221—2 sz.				2.) „ P „
VOTIS X ET XX		224—5 sz.				3.) „ PF „
FIDES MILITVM		52 sz.				

Párhuzam céljából ideállítom az egykorú rómvárosi²² soro-
zat megfelelő darbjait:

FIDEI PRAET (3 hadijellel) Menadier 38 sz.; Vøtter, *Atlas* 29, 3.

FID MILITVM (2 hadijellel) Menadier 54 sz.

FID PRAET VOTA X (Géniusz I hadijellel) Vøtter, *Atlas* 29, 5.

FIDES MILITVM (Koszorúban) Vøtter, *Atlas* 29, 12.

VOTIS X (Koszorúban) Menadier 223, Vøtter, *Atlas* 29, 17.

VOTIS DECENNALIB (Koszorúban) Men. 218; Vøtter, *Atlas* 29, 15.

VOTIS DECENNALIBVS *Atlas* 29, 15.

Ezen összeállítással részben azt óhajtom szemléltetni, hogy a *fides equitum* itt a *fides militum*, *praet(orianorum)*, *leg(ionum)* kifejezésekkel egyértékű, ami tisztán tárja elénk, mily kiemelkedő jelentősége volt ekkor ennek a lovasarmadának, amikor a birodalom roppant területén hirtelen nagy távolságokra kellett dobálni a stratégiának csapatait, betörő barbárok vagy uzurpátorok ellen. Az új mozgó *equites* seregnek ez a legkorábbi említése a decennáliákra vonatkozó kísérő hátlapok miatt 263-ban vagy közvetlen ezelőtt (de 259 után) kelt.

Nem lehetetlen, hogy ezen közvetlen említéseken kívül éppen a szóbanforgó fürge új alakulatra céloz Gallienus pénzeinek egy igen érdekes kis csoportja is. Ez egy mediolanumi emlékpénzszéria, melyekből arany, ezüst és bronz levereteket ismerünk.²³

Közös előlap: IMP GALLIENVS AVG COS V. G. babérszorosú feje jobbra, *alatta repülő Pegasus*. Hátlapok:

1. ALACRITATI *jobbra repülő Pegasus*. (C² 54 sz. rajzzal.)

2. GALLIENVS AVG OB FIDEM RESERVATAM, *koszorúban*. Vøtter, *N. Z.* 1926).

3. PMTRP VIII COS IIII PP császár áldoz. (C² 834 sz.).

4. VIRT GALLIENI AVG Hercules (C² 1201, Gnechchi, *Med.* III. t., 3–4 sz.)

V. ö. még: GALLIENVS PFAVG VIIDES COS *Pegasus jobbra repül.* (C² 1030.)

A szárnyas ló mindezeken oly feltűnően és szokatlanul van hangsúlyozva, hogy természetesen valami speciális jelentőségének kell lennie. Szerencsére meg van adva az 1. sz. hátlapon a csoportot jellemző pegasus értelmezése:²⁴ *alacritati*. Ha fellapozzuk a szó magyarázó idézeteit a *Thesaurus L. L.*-ban,²⁵ kitűnik, hogy ez *alacritas* túlnyomó esetben sajátos katonai erényt jelöl: azt a merész lendülettel járó gyorsaságot, —*militaris alacritas*-t Vegetius (I, 4) szava szerint, — amelyre éppen e korban olyan döntő szükség volt. E mellett azt olvassuk, *ob fidem reservatam* juttatja a császár e pénzeket vitézeinek, akikre nézve fürgeségük hangsúlyozása megint csak a lovasainkat juttatja eszünkbe.²⁶

A következő császár idejében Aurelianus lett e lovashadtest főparancsnoka;²⁷ nem csoda, ha trónralépte után még egyszer találunk célzást lovasainkra.²⁸ A milanoi verde első Aurelianus-féle kibocsátványában fordul ez elő, még pedig új típus (jobbfelé lovagló császár) kíséretében, ami növeli aktualitásának hitelét. Az *equites*-hátlapot magába foglaló egész emissióval szemléltethetjük e kemény dunamenti katona, a nagy *disciplinae militaris corrector*²⁹ programját:³⁰

VIRTVS EQVITVM

CONCORDIA MILITum

FIDES MILITum

CONCORDIA LEGIonum

CONCORDia EXERCitus

PANNONIAE

DACIA FELIX

GENIVS ILLVrici

MARTI PACifero

PAX AETERNA

Tehát: a legióktól és egyéb katonaságtól hűséget és egyetértést kíván, míg az aktív harci erényt illetőleg lovasságára apellál első sorban. Illyricum fiainak nagyszerű, honmentő szellemét idézi egyúttal; a hadban megacélosodott Pannónia és a Duna déli partján szerencsésen újra alapított Dácia szimbolizálják a limes mentén a barbárok betörései ellen álló római erőt. Mindezen tényezők nyújtják azt a reményt, hogy a győzelmek árán nyugalmat hozó hadisten meghozza már az örök békét.

Domaszewski feltevése szerint³¹ Probus császár ugyancsak

a *praefectus equitum* rangját viselte elődje alatt, amire *Equitius* mellékeve is vallana. Ezt a *signum*-nevet Probus utolsó római városi és ticinumi emissióinak Missong által felfedezett kryptogrammjai³² is tartalmazzák, AEQVIT és EQVITI alakban.

Alföldi András.

JEGYZETEK

¹ A *scriptores hist. Aug.* hatalmas irodalmának legfőbb tételeit kitűnően összeállította Norman Baynes, *The Historia Augusta, its Date and Purpose* (Oxford, Clarendon Pr. 1926), 7—16 l.

² A triginta tyranni fejezetének legjobb jellemzése (a nélkül, hogy datálását elfogadják): H. Peter, *Die römischen sogen. dreissig Tyrannen*, Abh. d. phil. hist. Kl. d. K. Sachs. Ges. d. Wiss., Bd. XXVII., No 6. (Leipzig, Teubner, 1909.)

³ Utoljára írt erről L. Wickert, *R. E.* XIII. (1926) 363 hasáb; u. ott 369 has., irodalom.

⁴ E. Ritterling, *Zum römischen Heerwesen des ausgehenden dritten Jahrhunderts*, Hirschfeld-Festschrift, 345—349 ll.

⁵ A források kritikai összeállítását illetőleg l. Henze, *R. E.* II. 2545—2546; Wickert, *R. E.* XIII., 360 skk.; Peter, *id. m.* 33—34 ll.

⁶ A *hist. Aug.* 258-ra teszi Ingenuus felkelését, amihez *terminus post quem*, hogy a 257-ben Lugdunumba vándorolt viminaciumi pénzverde produktumain I. uralma nem hagyott nyomot. Vág ehhez, hogy Zonaras ezen uzurpáció után mindjárt említi Postumus felkelését, aki 259 legelején jut uralomra. (V. ö. Stein, *RE.* III. 1658. — Tévesen u. ö. *RE.* IX. 1553.)

⁷ Nem számít evvel szemben, ha Aur. Victor (33, 17 sq.) szerint Raetiában történik ez, — de esetleg összeegyeztethető Zonarassal, — amennyiben itt is operálhatott Postumus ellen.

⁸ Ilyenformán már Peter is (*id. h.*), valamint Wickert, *RE.* XIII. 357—358 stb. Követi Zonarast Homo, *Rev. hist.* 113 (1913), 230 l. Ezt a duplikátumot, szokása szerint jól kiszínezve átvette a *script. hist. Aug.* írója is, akinél már A. kétszer veszi fel a bíbort, de Gallienus először megbocsát neki. V. ö. S. h. A. XXIII., 4, 6; 7, 1; 21, 5; XXIV., 11; XXVI., 16, 1.

⁹ Az A. v. Missong körül csoportosult kiváló bécsi érmész csoport a III. századi pénzverdék első osztályozása kapcsán (nyomatásban 1873 óta) azt hitte, hogy ez a verde a hispániai Tarraco városában működött és csak 1903-ban fedezte fel P. Monti és L. Lafranchi, hogy itt Mediolanum és (Aurelianus óta) Ticinum értendő. Igaz, hogy a bécsiek ma is mereven ragaszkodnak a «Tarraco» megoldáshoz (*I. Num. Zeitschr.* 59, 1926. 145—154 ll.,) de ez már rég meghaladott álláspont, amire nézve legközelebb még egyszer összefoglalom a perdöntő érveket. Ez szükséges azért is, mert e hibás lokalizáció sorozatos történeti tévedésekre adott alkalmat különösen Spanyolország birtoklásának bizonyítékaképpen, p. o. Postumus, Chlorus, Constantinus, Maxentius uralma kiterjedését illetőleg.

¹⁰ O. Voetter, *Num. Zeitschr.* 32, 120 l. *Ticinum o Tarraco* (különny.), 2. l. és Markl, *Monatsblatt* VI., 273 l.

¹¹ Valerianus nevével, szóval a perzsák által való elfogatása előtt csak egy igen rövid ideig ver Mediolanum. L. Cornaggia, *Riv. Ital. di num.* 1918, 238 l. és I. tábla, 15-18 sz.

¹² Mivel a 6. *tribunicia potestas* 258-ra esik, amikor még Valerianus élt, ezen pénz keletkezési ideje pedig mélyen belenyúlik Gallienus egyeduralma idejére, világos, hogy a VI szám nem erre, hanem a consulatusra vonatkozik. Ugyanugy a PMTRPVIICOS-nál is alább. Analogiákat I. II. cikkemben, *Bl. f. Münzfunde* 58 (1923) 10 l. és Lafranchi. *L'XI anno imp. di Constantino.* p. 419.

¹³ Coh² 603 Gneccchi *Medaglioni* III, 107 l, 9 sz-113 tábla 10 sz.

¹⁴ Markl, *Num. Zeitschr.* XVI. (1884), 414 l. és Voetter, *Monatsblatt d. Num. Ges. in Wien* VI. (1903), 137 l. szögezték ezt le először.

¹⁵ Erről l. Markl *i. h.*, aki azt is kimutatja, hogy Claudius első emissiójának hátlapjai szorosan csatlakoznak e Postumus-sorozatéhoz, bizonyos «reakciós»-nak nevezhető változtatásokkal.

¹⁶ Bizonyítják ezt pénzének lelőhelyei, amelyekhez az utóbbi időben Savariát és Brigetiot is hozzácsatolhattuk; a *historia Augusta* tévesen Moesiáról beszél.

¹⁷ Szóbeli közlése (1926 szept.). Webb, *Nom. Chron* 1921, 246 l. csak azért nem látja, hogy Aureolus vereti e sorozatot, mert tévesen azt hiszi, hogy Postumus már ekkor meghalt. Cf. Zon. XII. 26.

¹⁸ A 14. alatt citált összeállítások nem törekedtek teljességre, Cohen lajstroma is hiányos, v. ö. a 2. kiadásban Postumus 19—22, 57, 59—61, 228, 412, 413, 441—443 számait. Voetter, *Katal. Windischgrätz*, Nr. 5966—8. tévesen osztja be ide a *Pax Aug.*, *Oriens Aug.*, *Pacator orbis* hátlapokat.

¹⁹ Így nevezi Gallienus reform-lovasságát R. Grosse, *Röm. Militär-gesch.* (1920), 15 és k. II. Domaszewski, *Heidelb. S.-Ber.* 1918, 13 Abh., 127 l. is említi általánosságban e Postumus pénzeket, mint amelyek a lovasság korukbéli jelentőségét emelik ki.

²⁰ Cohen², Gallienus 119 sz. a. közöl egy CONCORD EQVIT hátlapú bronzpénzt, amely inkább egy rosszul olvasott Postumus lehet a fönti fajtából. Ugyancsak nála mégegyszer előfordul ez a hátlap Victorinusnál (21. sz.) *fabrique barbare* megjegyzéssel, tehát ez szintén nem érdekel most bennünket.

²¹ K. Menadier, *Die Münzen und das Münzwesen bei den Scriptoribus Historiae Augustae.* *Zeitschr. f. Num.* 31, 1—114 l. Tabelle B: Inventar der Goldmünzen der valerianisch-gallienischen Zeit. (id. m. 83—131 II.)

²² Ekkor alapítják rómvárosi munkások- és vésnökökkel a sisciai pénzverdét, ahol egyelőre a rómvárosi 9 műhelyes emissió (Voetter, *Num. Zeitschr.* 32, 132 l.) reverzeit is tovább verik jegy nélkül, (majd SP és P II jegyekkel). Ez a teljes érintkezés roppant megnehezítette a szétválasztást.

²³ Összeállította őket nemrég Voetter is, *Num. Zeitschr.* 59 (1926), 146 l. Ahol ő (Cohennal) COS II-ot olvas, ott mindenütt szétesően írott V-ös szám áll a valóságban.

²⁴ Úgy, hogy nem gondolhatunk p. o. a SOLI CONSERVATORI AVGVSTI hátlapok Pegasusának (C² 979—81) eltérő értelmére.

²⁵ I. köt. 1475—6 ll.

²⁶ Az első és második segédlelégiók jelvényekép is előfordul a Pegasus Gallienus pénzein (C² 451, 465—7.)

²⁷ *Vita Aur. XVIII.*, 1.

²⁸ Említette ezt már L. Homo, *Rev. hist.* 113 (1913), 25 l.; csak abban téved, hogy itt gyakran előforduló az *equites* említése.

²⁹ Eutrop. 9, 14.

³⁰ Th. Rohde, *Die Münzen des Kaisers Aurelian* stb. (Miskolc, 1881), 330—331 ll. és 369 sz. nyomán.

³¹ *Sitz. Ber. d. Heidelb. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl.* 1918, Abh. 13., 127 l.

³² *Num. Zeitschrift* 1873, 102 l.